

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ *

Πρό τινων ἐτῶν ὑπεδείκνυσον τὴν ἀνάγκην τῆς μελέτης τῶν πολυπλη-
θεστάτων ἀντιγράφων τῶν λειτουργικῶν βιβλίων, ἅτινα ἀπόκεινται ἐν δημο-
σίαις βιβλιοθήκαις καὶ ἐν μοναῖς καὶ ἐκκλησίαις, πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ
κειμένου καὶ ἐπίσημον ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐκδοσιν αὐτῶν· παρετήρουν δ' ὅτι
δυστυχῶς ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία δὲν ἐμερίμνησε περὶ κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν
βιβλίων τούτων ἐπιτρέψασα νὰ γίνωνται αἱ ἱεροτελεστίαι κατὰ τὰς ἀνεξε-
λέγκτους ἐκδόσεις ἐν παλαιότεροις μὲν χρόναις τῶν ἐν Βενετίᾳ τυπογράφων,
ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς δὲ τῶν ἐν Ἀθῆναις καὶ Κωνσταντινουπόλει¹⁾).

Φαίνεται δ' ὅμως ὅτι εἶναι πολὺ πρόωρος ἡ ἀξίωσις κριτικῆς ἐκδόσεως
ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν γνώμων περὶ διορθώσεως τῶν λει-
τουργικῶν κειμένων, τὰς ὁποίας ἔω' ἐσχάτων ἐξήνεγκεν ὁ σεβασμιώτατος
πρόφην ἀρχιεπίσκοπος Κεφαλληνίας κ. Σπυρίδων Κομποθέκρας²⁾. Ὁ ἱε-
ράρχης οὗτος δὲν ἀποκρύπτει τὸ κατέχον αὐτὸν συναίσθημα βαθυτάτης
περιφρονήσεως πρὸς τοὺς βιβλιογράφους, οὓς καλεῖ «φορεῖς καὶ μεταδότας
515 σολοικισμῶν καὶ γραμματικῶν λαθῶν.» Φρονεῖ δ' ὅτι εἶναι ματαιοσχολία ἡ
ἀναζήτησις τῶν ἀντιγράφων, ἐφ' ἃ «οὐδεμίαν ἀνάγκην ἔχομεν νὰ καταφύ-
»γωμεν· διότι δὲν πρόκειται ν' ἀφαιρέσωμεν ἢ νὰ προσθέσωμεν λέξιν ἢ φρά-
»σιν τινὰ προσβάλλουσαν δόγματι τῆς ἀρχαιοτάτης ἡμῶν πίστεως—ἀλλὰ
»νὰ διορθώσωμεν σολοικισμοὺς τινάς, πρὸς τὴν διόρθωσιν τῶν ὁποίων ἀρκεῖ
»καὶ ὑπεραρκεῖ ἡμῖν τὸ συντακτικὸν μέρος τῆς γραμματικῆς».

Δὲν ἐννοοῦμεν βεβαίως ὅτι ὁ σεβασμιώτατος πρόφην Κεφαλληνίας ἐκ-
προσωπεῖ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, τοὺναντίον οὐδεμίαν ἔχομεν ἀμφι-
βολίαν ὅτι θὰ ὑπάρχωσι πολλοὶ μὴ συμμεριζόμενοι τὰς γνώμας αὐτοῦ, ὡς
ἀποδεικνύουσιν ἄλλως ἐκδόσεις ἐκκλησιαστικῶν κειμένων, γενόμεναι ὑπὸ
Ἑλλήνων θεολόγων συμφώνως πρὸς τὰς ἀξιώσεις τῆς ὑγιοῦς κριτικῆς³⁾.

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1912 τ. Γ' σ. 514—7.

1) Ἐν Ἐπιστημον. ἐπετηρ. τοῦ Πανεπιστημίου 1905—1906 σ. 113.

2) Λειτουργικά. Ἐν Ἀθ. 1911. Βλ. καὶ Ἱερὸν Σύνοδον 1 Ὀκτωβ. 1911 ἀρ.
151 σ. 4 κ. ε. (Διατριβὴ μὴ ἀνατυπωθεῖσα ἐν τοῖς Λειτουργικοῖς).

3) Εὐχαρίστως παρατηρήσαμεν, ὅτι ὁ πρόφην ὑφηγητὴς τῆς δογματικῆς ἐν τῷ Ἑ-
θνικῷ Πανεπιστημίῳ κ. Κ.Τ. Δουδουνιώτης ἐσπασεν ἐν τῷ Ἱερῷ Συνόδῳ (ἀριθ. 156

Ἄλλ' ὅταν βλέπωμεν ὅτι ἡ πρώτη ὑπὸ Ἑλληνοῦ κληρικοῦ, καὶ δὴ κληρικοῦ εὐπαιδευτοῦ, ἐκφερομένη γνώμη περὶ διορθώσεως ἐκκλησιαστικῶν κειμένων εἶναι αὐτὸ τοῦτο ἄρνησις τῶν θεμελιωδῶν ὅρων πάσης κριτικῆς, ὅταν βλέπωμεν σεβασμιώτατον ἱεράρχην τοιαύτην ἀφελῇ πεποιθήσιν ἔχοντα περὶ τοῦ ὀρθοῦ τῆς γνώμης αὐτοῦ καὶ στερρῶς ἐχόμενον ταύτης, δὲν πρέπει νὰ προσδοκῶμεν πολὺ προσεχῇ τὴν ἐπίσημον ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας κριτικὴν ἐκδόσιν τῶν λειτουργικῶν κειμένων καὶ τὴν ἀποκάθαρσιν αὐτῶν ἀπὸ τῶν τυχόν διαστροφῶν ἢ τῶν αὐθαιρέτων μεταβολῶν, τὰς ὁποίας μετήνεγκον ἀνεπιστήμονες ἐκδόται καὶ ἀμαθεῖς τυπογράφοι. Ὅπως ἐπιτευχθῇ τοιαύτη ἐκδοσις παρ' ἡμῖν, προαπαιτεῖται πρῶτον μὲν νὰ ἐξαλειφθῶσι προλήψεις, αἵτινες ἐνδέχεται νὰ προκαλέσωσιν ἀντιδράσεις παρεμποδιζούσας τὸ ἔργον, δεύτερον δὲ νὰ διαδοθῶσιν εὐρύτερον στοιχειωδέσταται τινες γνώσεις, τὰς ὁποίας, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν «Λειτουργικῶν» τοῦ σεβασμιωτάτου πρώην Κεφαλληνίας, ὑπάρχουσιν οἱ ὑπολαμβάνοντες περιττὰς ὅλως, ὡς λ. χ. ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀποτολμᾷται διόρθωσις κειμένου (emendatio) πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ (recensio), ὅτι ἡ ἀποκατάστασις συντελεῖται μετ' ἀντιβολὴν καὶ ταξινόμιαν τῶν ἀντιγράφων, ὅτι ἡ ἐκδοσις δὲν ἐκκαλεῖ τὴν ἀποκάθαρσιν τοῦ κειμένου ἀπὸ γραμματικῶν ἢ ἄλλων σφαλμάτων, ἀλλὰ τὴν ἀπόδοσιν αὐτοῦ, ὡς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐτάχθη διατηρουμένων καὶ τῶν σφαλμάτων, ἂν βεβαιωθῇ ὅτι ὑπέπεσαν εἰς ταῦτα οἱ ἀντιγράφοι καὶ δὲν προέρχονται ἐκ τῶν βιβλιογράφων.

Ὁ ὑπολαμβάνων ὅτι ἡ κριτικὴ τῶν κειμένων συνίσταται εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν κανόνων τῆς γραμματικῆς, ὅτι ἐξ ἰσῶν ἀναγκαῖα ἐφόδια τοῦ κριτικοῦ εἶναι μία γραμματικὴ καὶ ἓν συντακτικόν (καὶ δὴ τὸ συντακτικόν τοῦ Ἀσωπίου, εἰς ὃ συχνάκις ὁ σεβασμιώτατος πρώην Κεφαλληνίας παραπέμπει) ἀποφαίνει μὲν ὡς ἔνεστιν ἀπλουσιτάτην τὴν τέχνην ταύτην, ἀλλ' ἐλέγχεται μὴ ἐπιστάμενος τί ἀγνοεῖ (ἡ δὲ ars nesciendi εἶναι τὸ θεμέλιον πάσης κριτικῆς) καὶ πρὸ παντός, προκειμένου περὶ θρησκευτικῶν κειμένων, κινδυνεύει νὰ ἐξολισθήσῃ εἰς κακοδοξίας. Τοιοῦτο πάθημα ἔπαθε καὶ ὁ συγ- 516 γραφεὺς τῶν «Λειτουργικῶν», εἰς ἀπόδειξιν δὲ τούτου φέρομεν τὸ παράδειγμα τῆς πρώτης διορθώσεως αὐτοῦ, ἣν ὑπολαμβάνει αὐτόδηλον καὶ ἀνεπίδεκτον ἀντιρρήσεως.

Ὡς διηγεῖται, ἀπὸ πολλοῦ ἀκούων ψαλλομένην ἐν τῇ νεκρωσίμῃ ἀκολουθίᾳ τὴν περικοπὴν τοῦ ἰδιομέλου τροπαρίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ «ἐπελθὼν γὰρ ὁ θάνατος, ταῦτα πάντα ἐξηφάνισται» ἀντελαμβάνετο καὶ διεγίνωσκε τὸν σολοικισμόν, ἀλλὰ παρασυρόμενος ἀπὸ τὸν κοινὸν ροὺν τῆς

τῆς 1 Νοεμβρίου 1911 σ. 12) νὰ διαμαρτυρηθῇ κατὰ τῆς μεθόδου τοῦ Σεβασμιωτάτου, ἣν χαρακτηρίζει ὡς «καινοφανῆ καὶ ἀντικειμένην ἀντικρὺς πρὸς τὰς ἰδέας πάντων τῶν ἄχρι τοῦδε περὶ τὴν κριτικὴν ἀσχοληθέντων, τελείως δὲ σφαλερὰν».

ἔξεως ἔμενεν ἀδιάφορος. Ὅτε δ' ὁμως πρό εἰκοσιπενταετίας περίπου ἐν τινὶ ἐκκλησίᾳ κηδευομένου τινὸς τῶν τὰ πρῶτα φερόντων, εἰς τῶν παρισταμένων λογίων καὶ ἀνεπτυγμένων ἀνδρῶν ἐξεδήλωσε μεγαλοφώνως καὶ εἰς ἐπήκοον αὐτοῦ ἱεουργοῦντος (καὶ κατὰ τρόπον ἀπρεπέστατον προσθέτομεν) τὴν ἀγανάκτησίν του διὰ τὴν ἀπόλυτον ὀνομαστικὴν τοῦ τροπαρίου, «διεγερθείσης τῆς φιλοτιμίας μου, λέγει, ἐνεθυμήθην τὸ συντακτικὸν τοῦ »ἀκοιδίμου διδασκάλου τοῦ γένους Ἀσωπίου» καὶ ἐπεχείρησε τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ τοῦ σολοικισμοῦ. Τὴν διόρθωσιν ἐδημοσίευσε τὸ 1887 ἐν ἰδίῳ φυλλαδίῳ ἐκ 16 σελίδων, εἰς ὀλίγα μόνον ἀντίτυπα ἐκτυπωθέντι, ἐπανελάβε δὲ πέρυσιν ἐν τῇ Ἱερῇ συνδέσμῳ, ὁπόθεν ἀνετυπώθη ἐν ταῖς Λειτουργικαῖς.

Ἡ διόρθωσις ἦτο εὐχερεστάτη καὶ ἡ σύνταξις θὰ ἀποκαθίστατο κανονικὴ μὲ μόνην τὴν μεταβολὴν τῆς ἀπολύτου ὀνομαστικῆς εἰς γενικὴν ἀπόλυτον· «ἐπελθόντος τοῦ θανάτου κλπ.». Ἀλλ' εἰς τοῦτο ὑπῆρχεν, ὡς εὐλόγως καὶ ὀρθότατα παρετήρησε, σπουδαῖον ἐμπόδιον, τὸ μέτρον τοῦ τροπαρίου, ὅπερ διὰ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς θὰ ἐλύετο. Ἀλλ' ὑπελείπετο ἄλλη ὁδὸς ἀπλουστερά, ἡ μεταβολὴ τῆς ἑτεροπροσωπίας εἰς ταυτοπροσωπίαν διὰ τῆς διορθώσεως τοῦ «ἐξηφάνισται» εἰς «ἐξηφάνισε». Οὕτως αἵρεται ὁ σολοικισμὸς καὶ τὸ μέτρον καὶ τὸ μέλος τῆς φωνῆς ἀμετάδλητα, ὡς λέγει.

Ἀλλὰ διέλαθε τὸν σεβασμιώτατον καὶ ἡ μεταβολὴ αὕτη προσχόπτει εἰς ἄλλαν εὐσεβίαν πολλῶ σπουδαιότεραν τῆς μετρικῆς. Φυγὴν διὰ τῆς σολοικιστοῦ φράσεως ὁ θάνατος παρίσταται ὡς φυσικὸν φαινόμενον, ἡ δ' ἐξαφάνισις τοῦ πλούτου κτλ. ὡς ἐπακολούθημα τοῦ φαινομένου τούτου, διὰ τῆς προτεινομένης μεταβολῆς ὁ θάνατος προσωποποιεῖται, συµμεταβάλλεται εἰς θεὸν τινα ἢ δαίμονα. Ὁ θεὸς οὗτος, ὁ θάνατος, ἐνεργεῖ, ἐνέργειά του δ' εἶναι ἡ ἐξαφάνισις τοῦ πλούτου καὶ τῆς δόξης. Διὰ τῆς ἀπλουστάτης ἐκείνης τροπῆς τοῦ ρήματος ἐξηφάνισται, ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία μεταφέρει ἡμᾶς εἰς ἄλλον κόσμον θρησκευτικῶν παραστάσεων, εἰς τὴν προσωποποιίαν τῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων τὴν τοσοῦτον μὲν οἰκίαν εἰς τὰς ἀρχαίας ἐθνικὰς θρησκείας, τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ τὸν ἰδιάζοντα χαρακτήρα, ἀλλ' ἀντικειμένην ἀντικρὺς εἰς τὴν χριστιανικὴν. Καὶ ναὶ μὲν εἰς τὸν ἐλληνικὸν λαὸν δὲν εἶναι ἀλλότριαι τοιαῦται παραστάσεις, ὑπολείμματα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας, τὰ ὅποια δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκριζώσῃ τέλεον ὁ χριστιανισμός, καὶ διατηρεῖ ἀκόμη ὁ λαὸς τὸν Χάρον, ἰσχυρὰν προσωποποιίαν τοῦ θανάτου, ἀλλ' ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δεσποσκηνός, ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἀκριβοῦς ἐκδόσεως τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἦτο δυνατόν νὰ διαπράξῃ τοιοῦτο ἁμάρτημα θεολογικόν. Εἶναι δ' ἀδικώτατον, ζητοῦντες νὰ ἐπανορθώσωμεν παράπτωμα ἐλαφρότατον (διότι ἐπὶ τέλους δὲν εἶναι παρ' ἀρχαίοις ποιηταῖς ἄγνωστος ἡ ἀνακόλουθος χρῆσις τῆς ὀνομαστικῆς τῶν μετοχῶν), νὰ ἐπιρρίπτωμεν ἀνεπιγνώστως τὴν εὐθύνην βαρέος θρησκευτικοῦ ὀλισθήματος εἰς αὐτὸν τὸν δεινὸν ἐξακριβωτὴν τῶν δογμάτων τῆς ὀρθοδόξου πίστεως.